

Chapter -1

ભારતીય વાંગ્મયનો પરિચય

ભારતીય વાંગ્મય એટલે ભારતીય જ્ઞાનનું શબ્દમય સ્વરૂપ શબ્દમય સ્વરૂપ એટલે “ જ્ઞાનન નો સ્રોત” જે મુખ્ય સ્વરૂપ વેદ છે. જે મુખ્ય ચાર વેદમાં વિભાજિત છે. જે વેદો અલગ અલગ શાખામાં વિસ્તરીત છે. વેદોના મંત્રોનો વિસ્તાર સંહિતા, આરણ્યક, બ્રાહ્મ ગ્રંથ, ઉપનિષદ, કલ્પસૂત્ર, શૂલ્વસૂત્ર, ધર્મસૂત્ર શ્રૌનસૂત્ર આદિમાં વિસ્તરીત છે.

- દરેક વેદના સ્વર અને શબ્દજ્ઞાન માટે દરેકનો “શિક્ષા” ગ્રંથ હોય છે.
- વેદોને સમજવા માટે તેના અંગોનો અભ્યાસ કરવાનો હોય છે. જે તે શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરુક્ત, છન્દ, જયોતિષ, વેદોના અંગો છે.
- ભારતીય વાંગ્મયમાં આર્ષકાવ્ય જેને આપડે ઇતિહાસ કહીએ છીએ તેનું મહત્વનું સ્થાન છે. અને તેની શબ્દરાશી પણ ખૂબ જ વિપુલ છે. જેમાં એક લાખ શ્લોકમાં વિસ્તરીત “મહાભારત” અને ચોવીસ હજાર શ્લોકમાં આવૃત્ત “ શ્રીમદ વાલ્મીકી રામાયણ” પ્રાપ્ત થાય છે આ ક બન્ને ઇતિહાસ ગ્રંથો પરથી વિવિધ કવિઓ દ્વારા મહાકાવ્ય, ખંડકાવ્ય સંદેશ કાવ્ય, રાગ કાવ્ય, અને સ્રોત કાવ્યની રચના થઈ છે.
- દર્શન શાસ્ત્ર પણ ભારતીય વાંગ્મયનું સ્વરૂપમાં આવે છે. જે આપણને દિષ્ટિ આપે છે. વૈદિક સિધ્ધાંતને જાણવા માટે અને અન્ય અસત્ય અને મિથ્યા સિધ્ધાંતના ખંડન માટે યુક્તિઓ અને તર્ક આપે છે. અને સત્યનો પરિચય કરાવે છે જેને આપડે “ષડ્દર્શન” તરીકે જાણીએ તે આસ્તિક વેદને પ્રમાણ માણનારા દર્શન છે. જેમના નામ સાંખ્ય યોગ, વૈશેષિક – ન્યાય પૂર્વ મીમાંસા, ઉત્તર મીમાંસા આ આસ્તિક ષડ્દર્શન છે.
- જે વેદ પ્રમાણ નથી સ્વીકાર કરતા તેવા દર્શનમાં “ ચાર્વાક-જૈન-બુદ્ધ” દર્શનનો સમાવેશ થાય છે.
- ન્યાયની મીમાંસા શાસ્ત્રોની પણ ખૂબ જ અલગ-અલગ પરંપરા અને વિવિધ ગ્રંથોનું નિર્માણ થયું છે.
- મીમાંસા શાસ્ત્ર વેદોના વાક્યોનું ઓર્થોનું સન્ધાન અને વાક્ય તાત્પર્ય નિર્ણય સમજવા માટે ખૂબ જ ઉપકારક છે.

- ન્યાયશાસ્ત્ર તર્ક નિરસન અને સત્ય પ્રતિપાદન સ્વપત સ્થાપન અને પરમત ખંડનમાટે સહાયક થાય છે.
- વેદાંત જેમાં તત્વજ્ઞાન નું વર્ણન છે જેમાં જીવ -જગત -ઈશ્વર માયા આત્મા અને તેને સમજવા માટે અલગ અલગ આચાર્ય અને તેમના દ્વારા સિક્ષાંતોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં અદ્વૈત- દ્વૈત વિશિષ્ટતાધ્વૈત ધ્વૈતા શુદ્ધાધ્વૈત આદિ વિવિધ સિક્ષાંતો ભારતીય વાંગ્મયમાં આવૃત થાય છે જે વેદોના સિક્ષાંતનું નિરૂપણ કરે છે.
- તંત્રાગમ એટલે તંત્રશાસ્ત્ર અને આગમ શાસ્ત્ર એ પણ ભારતીય વાંગ્મય નું અંગ છે જેમાં "શેવાગમ શાકતાગમ વૈષ્ણવાગમ" આવે છે જેમાં દેવતા નું સ્વરૂપ પ્રકૃતિ તત્વ અને પૂજાક્રમ અને વિવિધ કામનાઓ માટેના મંત્ર પ્રયોગ આદિનો વર્ણન આવે છે.
- અષ્ટાદશ પુરાણ અને ઉપપુરાણ પણ ભારતીય વાંગ્મયમાં આવે છે જેમાં અલગ અલગ દેવતાઓનું નિરૂપણ અને વેદના સિક્ષાંત અને ધર્મશાસ્ત્રનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.
- ધર્મશાસ્ત્ર:- ચાર વેદ માં "ધર્મ-સૂત્ર" તેમજ વેદ પ્રતિપાદિત ધર્મ અનુસાર "વિધિ-નિષેધ" વર્ણન " સ્મૃતિ ગ્રંથો પણ ભારતીય વાંગ્મયમાં આવે છે.
- વ્યાકરણ શાસ્ત્ર શબ્દકોષ ખંડ શબ્દ સ્ફોટ દ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય છે તે પણ ભારતીય વાંગ્મય આવૃત થાય છે.
- જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં પણ ફલિત અને ગણિત તેમજ આયુર્વેદમાં પ્રાચીન અને નવીન સિક્ષાંત સમાવિષ્ટ થાય છે.
- રાજનીતીશાસ્ત્ર, સંગીત શાસ્ત્ર, તેમજ અર્થશાસ્ત્ર પણ મહત્વપૂર્ણ અંગ છે.

અષ્ટાદશ વિદ્યા સ્થાન

અષ્ટાદશ વિદ્યા દર્શાવતા બે શ્લોક :

અઙ્ગાનિ વેદાશ્વત્વારો મીમાંસાન્યાયવિસ્તરઃ ।

ધર્મશાસ્ત્રં પુરાણઞ્ચ વિદ્યાઃ દ્વેતાશ્વતુર્દશ ॥ - યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિઃ 1.3

આયુર્વેદો ધનુર્વેદો ગન્ધર્વશ્વેતિ તે ત્રયઃ ।

અર્થશાસ્ત્રં ચતુર્થં તુ વિદ્યાઃ દ્વષ્ટાદશૈવ તાઃ ॥ - વિષ્ણુપુરાણમ્ 3.6.28

- વેદોને અપૌરુષેય કહ્યા છે કેમ કે તે કોઈ મનુષ્યની બુદ્ધિથી નથી લખાતા મંત્રદંષ્ટા ઋષિઓને સમાધિ અવસ્થામાં જે વેદ મંત્રો સંભળાયા તે મંત્રો ઋષિઓના મુખમાંથી નીકળ્યા આવા મંત્રો નું સંકલન કરીને વ્યાસ મુનિએ એક કર્યા જેને “આદિવેદ” કહે છે અને ત્યારથી વ્યાસ મુની વેદ વ્યાસ કહેવાયા.
- વેદ વ્યાસે ત્યારબાદ વેદનો ચાર ભાગમાં વિસ્તાર કર્યો આ રીતે જે ચાર વેદ છે તે આ પ્રમાણે છે (૧)ઋગ્વેદ (૨)યજુર્વેદ (૩) સામવેદ અને (૪) અથર્વવેદ
- અષ્ટાદશ એટલે કે અઢાર વિદ્યામાં ચાર વેદોનો સમાવેશ થાય છે. ત્યારબાદ છ વેદાંગ નો સમાવેશ થાય છે જે આ પ્રમાણે છે
(૧) શિક્ષા (૨) વ્યાકરણ (૩) નિરુકત (૪) જ્યોતિષ (૫) હંદ અને (૬) કલ્પ
- ત્યારબાદ અષ્ટાદશ વિદ્યામાં ચાર શાસ્ત્રોનો સમાવેશ થાય છે જે આ પ્રમાણે છે.
(૧) મીમાંસા (૨) ન્યાય દર્શન (૩) ૧૮ પુરાણ અને (૪) ધર્મસૂત્ર
અહીં મીમાંસા અને ન્યાય દર્શન એ ષડ્દર્શન પૈકીના બે દર્શન છે. (ષડ્દર્શન યોગ અને સાંખ્ય , ન્યાય અને વૈશેષિક, પૂર્વમીમાંસા અને ઉત્તર મીમાંસા)
- આ ઉપરાંત અષ્ટાદશ વિદ્યામાં ચાર ઉપવેદનો સમાવેશ થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે.
(૧) આયુર્વેદ (૨) ધનુર્વેદ (૩) ગંધર્વવેદ અને (૪) અર્થશાસ્ત્ર / સ્થાપત્યશાસ્ત્ર

ચાર વેદ:

(૧) ઋગ્વેદ

ઋગ્વેદ પ્રાચીનતા અને સર્વપ્રથમ ઉપલબ્ધતા ની દ્રષ્ટિથી પ્રધાન વેદ છે ઋગ્વેદ તમામ વિદ્યાઓનો ઉપજીવ્ય એટલે બધાનો આધારભૂત ગ્રંથ છે વેદવ્યાસ એ ઋગ્વેદનું અધ્યયન સર્વપ્રથમ ઋષિ પૈલને કરાવ્યું. અને ત્યારબાદ ઋષિ પૈલ દ્વારા આગળ બધા માટે ઋગ્વેદનાં અધ્યયનનો પ્રારંભ થયો એટલા માટે ઋગ્વેદ અધ્યયન પરંપરાના પ્રથમ વાહક ઋષિ પૈલ ને ગણવામાં આવે છે ઋગ્વેદ ઋચ અથવા ઋક શબ્દથી બનેલ છે જેનો અર્થ છે 'સ્તુતિ પરક મંત્ર' ઋગ્વેદમાં કુલ ૮ અષ્ટક, ૧૦ મંડલ, ૧૦૨૮ સૂક્ત અને ૧૦૫૫૨ મંત્ર સંખ્યા છે ઋગ્વેદના કુલ બે ઉપનિષદ ઉપલબ્ધ છે.

(૧) અંતરીય અને (૨) કૌષિતકિ

(૨) યજુર્વેદ

યજુષ (યાગ) સંબંધી મંત્રોનો સંકલન આ વેદમાં હોવાથી તેને યજુર્વેદ કહે છે. જે મંત્રો દ્વારા યજ્ઞ કરવામાં આવે છે તેને યજુષ કહેવામાં આવે છે. યજુર્વેદના મુખ્ય બે પ્રકાર છે. ૧. શુક્લ યજુર્વેદ અને ૨. કૃષ્ણ યજુર્વેદ. શુક્લ યજુર્વેદની ૧૫ શાખાઓને કૃષ્ણ યજુર્વેદની ૮૫ શાખાઓ છે. શુક્લ યજુર્વેદમાં કુલ બે ઉપનિષદ ઉપલબ્ધ છે. ૧. ઇશોપનિષદ અને ૨. બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ. કૃષ્ણ યજુર્વેદમાં કુલ ચાર ઉપનિષદ ઉપલબ્ધ છે.

(૧) તૈતરીય (૨) કઠ (૩) શ્વેતા સ્વતર અને (૪) મૈત્રાયણી

(૩) યજુર્વેદ

ગીતીયુક્ત મંત્રોને સામ અથવા સામાન કહેવામાં આવે છે એટલે કે જ્યારે ઋગ્વેદની ઋચાઓ કે મંત્રોને વિશિષ્ટ ગાન પદ્ધતિથી ગાવામાં આવે છે. અત્યારે તેને 'સામન કે સામ' કહે છે. સામવેદનાં મુખ્ય બે ભાગ છે પૂર્વાચિક અને ઉત્તરાચિક પૂર્વાચિક માં ૪ કાંડ ૬ અધ્યાય અને કુલ મંત્ર સંખ્યા ૬૫૦ છે તથા ઉત્તરાચિકમાં ૨૧ અધ્યાય અને મંત્ર સંખ્યા ૧૨૨૫ છે એટલે કે સામવેદમાં કુલ મંત્ર સંખ્યા ૧૮૭૫ છે સામવેદના કુલ બે ઉપનિષદ ઉપલબ્ધ છે ૧. કેનોપનિષદ અને ૨. છાન્દોગ્ય ઉપનિષદ.

(૪) અથર્વવેદ

ત્રણ વેદ ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામવેદની અપેક્ષા અથર્વવેદ આધુનિક અને ઘણી બધી વિશિષ્ટતાઓથી યુક્ત છે અથર્વવેદમાં કેટલાયે સૂક્ત ઉપલબ્ધ છે કે જે આત્મવિદ્યાનો ઉપદેશ આપે છે. અથર્વવેદ વિદ્યાઓનો વિશ્વકોષ છે. જેમાં વેદકાલીન સભ્યતા સંસ્કૃતિ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો પૂર્ણ રીતે સમાવેશ થાય છે અથર્વવેદમાં ૨૦ કાંડ ૭૩૧ સૂક્ત અને ૫૯૮૭ મંત્ર છે. અથર્વવેદના કુલ બે ઉપનિષદો ઉપલબ્ધ છે. (૧) પ્રશ્નોપનિષદ અને (૨) મુંડકોપનિષદ.

વેદાંગ

વેદસ્ય અંગ (એટલે અંગો) અને વેદના સહાયક ગ્રંથોને વેદાંગ કહેવામાં આવે છે. સહાયક તત્વો જે વેદના ઊંડા અને વાસ્તવિક અર્થો જાણવા માટે જરૂરી છે. તેને વેદાંગ કહે છે.

આચાર્ય પાણીની દ્વારા પાણીની સુત્રમાં વેદાંગને વેદ પુરુષના અંગના રૂપમાં નિરૂપિત કર્યું છે.

छन्दः पादौ तु वेदस्य हस्तौ कल्पोऽथ पठ्यते
ज्योतिषामयनं चक्षुर्निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते।
शिक्षा घ्राणं तु वेदस्य मुखं व्याकरणं स्मृतम्
तस्मात्सांगमधीत्यैव ब्रह्मलोके महीयते॥

વેદાંગના છ પ્રકાર છે - શિક્ષા,કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરુક્ત, છંદ અને જ્યોતિષ

શિક્ષા:

શિક્ષા ને વેદ પુરુષની નાસિકાના રૂપમાં માનવામાં આવ્યું છે .આ રચનાના મુખ્ય ઉદ્દેશ વેદના મંત્રોનો શુદ્ધ ઉચ્ચારણ અને તેના દ્વારા એની રક્ષાનો છે. શિક્ષામાં વર્ણોની ઉચ્ચારણ વિધિ અને તેમના ઉચ્ચારણ સ્થાન બતાવવામાં આવ્યા છે. જેવી રીતે વર્ણ,સ્વર ,માત્રા, બલ , સામ, સંતાન વગેરે

કલ્પ:

વેદ પુરુષના હાથ રૂપે કલ્પ માનવામાં આવ્યું છે. આમાં યજ્ઞની વિધિઓ અને વેદવિહિત કર્મનો ઉલ્લેખ છે. વેદના કયા મંત્રનો પ્રયોગ કયા ક્રમમાં કરવો જોઈએ તેના કથન અહીં છે. કલ્પ ચાર પ્રકારના છે

(૧) એક સ્ત્રોત સૂત્ર: વૈદિક યજ્ઞોનું વર્ણન અહીં કરવામાં આવ્યું છે. સાત હવીર્યજ્ઞ અને સાત સોમ યજ્ઞ મુખ્ય છે.

(૨) ગૃહ્યસૂત્ર: ગૃહસ્થ ધર્મ અને તેના કાર્ય કલાપ જેવા કે પાંચ યજ્ઞ, સોળ સંસ્કાર, ગૃહ પ્રવેશ વગેરેનું વિધિ પૂર્વક વર્ણન છે.

(૩) ધર્મસૂત્ર: ધર્મસૂત્રમાં વર્ણ, આશ્રમ અને સામાજિક નિયમોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

(૪) શુલ્વસૂત્ર: શુલ્વસૂત્રનો અર્થ દોરી અથવા માપ છે. અહીં યજ્ઞ વેદીઓના નિર્માણની અને તેના માપનની વિધિ દર્શાવવામાં આવે છે. આ ગ્રંથ ગણિતશાસ્ત્ર સાથે જોડાયેલો છે

વ્યાકરણ:

વ્યાકરણને વેદ પુરુષ ના મુખની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે .જે પ્રકારે મુખ વગર ભોજન ગ્રહણ ન કરી શકાય અને શરીરની પુષ્ટિ સંભવ નથી તે જ પ્રકારે વ્યાકરણ વિના વેદ પુરુષના શરીરની રક્ષા સંભવ જ નથી. માટે વેદાંગની પ્રધાન વિદ્યાના રૂપમાં વ્યાકરણને ઉચ્ચ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. કારણ કે શબ્દોનું વ્યવસ્થિત જ્ઞાન વ્યાકરણ દ્વારા જ સંભવ છે .વેદ મંત્રોના સાચા જ્ઞાન માટે વ્યાકરણની આવશ્યકતા છે.

નિરુક્ત:

નિરુક્ત વૈદિકપદોની નિરુક્તિ અથવા નિર્વચનનું શાસ્ત્ર છે. યાસ્કાચાર્ય દ્વારા વૈદિક પદોનું જ્ઞાન અને એનો સાચો અર્થ જાણવા માટે નિરુક્ત શાસ્ત્રની રચના કરવામાં આવી છે. નિરુક્તનો ઉદ્દેશ્ય શબ્દના મૂળ રૂપ નું જ્ઞાન કરવા માટે થાય છે. વેદના અધરા શબ્દોના નિર્વચન કે વ્યાખ્યા નિરુક્ત દ્વારા કરવામાં આવે છે. નિરુક્ત એ વેદ પુરુષના કાન કહી શકાય.

છંદ:

છંદને વેદ પુરુષના પગના રૂપમાં સ્વીકારવામાં આવ્યા છે. છંદના જ્ઞાન વગર વેદમંત્રો નું લયબદ્ધ ઉચ્ચારણ અશક્ય છે. છંદ વિવિધ પ્રકારના હોય છે અને દરેક શ્લોકની રચના અમુક શબ્દો ની ગણતરીના આધારે કરવામાં આવે છે, માટે વેદોના ઉચ્ચારણ માટે છંદનું જ્ઞાન જરૂરી છે.

જ્યોતિષ :

જ્યોતિષ વેદ પુરુષના આંખના રૂપમાં છે. વેદોમાં યજ્ઞોનું સર્વાધિક મહત્વ છે. કાળ રચનાની ગણતરી જ્યોતિષમાં કરવામાં આવે છે. કોઈપણ કાર્યનો પ્રારંભ કયા કાળમાં કયા સમયે કરવો તેની ગણતરી અને તેનું જ્ઞાન એટલે જ્યોતિષ વેદાંગ. કોઈપણ યજ્ઞ નિયત ઋતુ, પક્ષ, તિથિ , મુહૂર્ત જોઈને સંપાદિત કરવામાં આવે છે અને તેની સાચી ગણના અને ગ્રહોની ચાલનું જે જ્ઞાન છે તે જ્યોતિષ છે.

પુરાણ:

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પુરાણોનું સ્થાન અત્યંત ગૌરવમય છે. અષ્ટાદશ વિદ્યાઓની ગણનામાં પુરાણો પણ નિર્દેશિત છે. યાસ્કાચાર્યના મત અનુસાર પુરાણ એટલે જે પ્રાચીન થઈને પણ નવું છે. પુરાણં કસ્માત્ ? પુરા નવં ભવતિ' (નિરુક્ત3.19). પુરાણનો સામાન્ય અર્થ જો કરવામાં આવે તો પ્રાચીન કાળની જે ઘટનાઓ છે તેને કથા સ્વરૂપે સવિસ્તાર વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોય તે પુરાણ છે. છાંદોગ્ય ઉપનિષદમાં પુરાણને પંચમ વેદના રૂપમાં સ્વીકારવામાં આવ્યા છે. પુરાણોની રચનાનો શ્રેય મહર્ષિ વ્યાસને આપી શકાય. પુરાણ 18 છે .

૧૮ પુરાણના નામ (ભાગવત પુરાણ ૧૨/૭/૨૩-૨૪ અનુસાર)

૧. બ્રહ્મ
૨. પદ્મ
૩. વિષ્ણુ
૪. શિવ
૫. લિંગ
૬. ગરુડ
૭. નારદ
૮. ભાગવત
૯. અગ્નિ
૧૦. સ્કન્દ
૧૧. ભવિષ્ય
૧૨. બ્રહ્મવૈવર્ત

૧૩. માર્કંડેય

૧૪. વામન

૧૫. વરાહ

૧૬. મત્સ્ય

૧૭. ક્ષર્મ

૧૮. બ્રહ્માંડ

પુરાણોમાં સામાન્ય રીતે પાંચ વિશેષતાઓ હોય છે.

૧) પુરાણોમાં સૃષ્ટિ પ્રક્રિયા નું વર્ણન છે

૨) ચાર પ્રકારના પ્રલોયો નું વર્ણન છે.

૩) વિભિન્ન રાજાઓની વંશ પરંપરા નું વર્ણન છે.

૪) 14 મનવંતરો નું વર્ણન છે તથા

૫) રાજાઓના ઇતિહાસનું વર્ણન છે.

ન્યાય:

ન્યાય ષડદર્શનમાંથી એક છે. ન્યાય દર્શનના પ્રવર્તક મહર્ષિ ગૌતમ છે. ન્યાય શાસ્ત્રના ભાષ્યકાર વાતસ્થાયન અનુસાર -પ્રમાણૈરર્થપરીક્ષણં ન્યાયઃ।' (ન્યાયભાષ્ય-1.1.1) ભિન્ન ભિન્ન પ્રમાણ દ્વારા વસ્તુત્વનું પરીક્ષણ ન્યાય છે. પ્રાચીન ન્યાય અને નવ્ય ન્યાય એમ બે ભાગમાં વિભક્ત છે. ન્યાય દર્શનનું મૂળ ગ્રંથ ન્યાય સૂત્ર છે. જેમાં 5 અધ્યાય અને લગભગ 500 સૂત્ર છે.

મીમાંસા:

મીમાંસા શબ્દનો અર્થ છે 'વિચાર'.

કોઈ પણ વસ્તુના વિષયમાં વિચાર કરવો એટલે મીમાંસા. આ શાસ્ત્ર ને 'વિચાર શાસ્ત્ર' પણ કહેવામાં આવે છે.

મીમાંસાના બે પ્રકાર છે;

પૂર્વ મીમાંસા અને ઉત્તર મીમાંસા.

પૂર્વ મીમાંસામાં કર્મ (ધર્મ) જિજ્ઞાસા મુખ્ય વિષય છે જ્યારે ઉત્તર મીમાંસામાં બ્રહ્મ જિજ્ઞાસા મુખ્ય વિષય છે.

મીમાંસા એક આસ્તિક દર્શનશાસ્ત્ર છે, જે સંપૂર્ણપણે વેદો પર આધારિત છે. તેમાં વેદના કર્મકાંડની મીમાંસા કરવામાં આવે છે. હકીકતમાં આ દર્શનશાસ્ત્રનો વિકાસ કર્મની વાસ્તવિકતા એટલે કે હવન, યજ્ઞ, બલિ વગેરેના મહત્ત્વને સાબિત કરવા માટે કરાયો હતો. તેના પ્રવર્તનક ઋષિ જૈમિની

હતા, જેમણે મીમાંસા સૂત્રમાં આ દર્શનશાસ્ત્રની સ્પષ્ટ રૂપરેખા આપી હતી. આ દર્શનશાસ્ત્ર પૃથ્વી ઉપરાંત આત્મા, સ્વર્ગ, નર્ક, વૈદિક દેવોના અસ્તિત્વનો પણ સ્વીકાર કરે છે. મીમાંસા દર્શનશાસ્ત્ર આત્માને એક દ્રવ્ય માને છે, જે ચૈતન્ય ગુણનો આધાર છે. અનેક દેવતાઓના અસ્તિત્વના સ્વીકારને કારણે મીમાંસાને અનેકેશ્વરવાદી કહેવાય છે.

મિમાંસકોના ત્રણ સંપ્રદાય છે.ભટ્ટ સંપ્રદાય, પ્રભાકર સંપ્રદાય, મિશ્ર સંપ્રદાય

ધર્મશાસ્ત્ર:

ભારતીય વૈદિક સંસ્કૃતિનું પ્રથમ લક્ષ્ય ધર્મનું નિરૂપણ કરવું છે. ધર્મ એટલે કોઈ જાતિ કે પંથ નથી .અહીં ધર્મ એટલે કર્તવ્ય. ધર્મશાસ્ત્રની ગણના એક વિદ્યાના રૂપમાં કરવામાં આવી છે. દરેક વર્ણ, દરેક વ્યક્તિના પોતાના કર્તવ્ય હોય છે. જેમ કે વિદ્યાર્થી ફરજ, ગુરુની ફરજ, રાજાની ફરજ ,આ જે ફરજ છે તે જ ધર્મ છે. સ્ત્રી ધર્મ, રાજ ધર્મ ,વિદ્યાર્થી ધર્મ, પ્રજા ધર્મ, બ્રાહ્મણ ધર્મ વગેરે બધાની જ આ રીતે વ્યાખ્યા ધર્મ શાસ્ત્રોમાં કરવામાં આવી છે. મનુસ્મૃતિ, યાજ્ઞવલ્કયસ્મૃતિ, હારિતસ્મૃતિ, શંખસ્મૃતિ વગેરેને ધર્મશાસ્ત્ર કહેવામાં આવ્યા છે.

આયુર્વેદ:

આયુર્વેદ દેવતાઓની ચિકિત્સા પદ્ધતિ છે જેનું જ્ઞાન માનવ કલ્યાણ માટે દેવતાઓ દ્વારા ધરતીના મહાન આચાર્યોને આપવામાં આવ્યું હતું. આ શાસ્ત્રના આદિ આચાર્ય અશ્વિનીકુમારો માનવામાં આવે છે, જેમણે દક્ષ પ્રજાપતિનું ઘડ બકરાના માથા જોડે જોડી દેવા જેવી ચમત્કારિક ચિકિત્સા પણ કરી હતી. કહેવામાં આવે છે કે અશ્વિનીકુમારોએ ઇન્દ્રને આ વિદ્યા આપી અને ઇન્દ્રએ ધનવંતરીને આ વિદ્યા શીખવાડી. આયુર્વેદના પ્રસિદ્ધ આચાર્ય માં અશ્વિનીકુમારો, ધન્વંતરી, કાશીરાજ દિવોદાસ, નકુલ, સહદેવ ,ચ્યવન, જનક, પૈલ, અગત્ય ,સુશ્રુત ,ચરક વગેરે માનવામાં આવે છે.

ધનુર્વેદ:

શુકનીતિ અનુસાર ધનુર્વેદ સામવેદનો જ એક ઉપવેદ છે.મહાભારતમાં તેનો ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે છે.ધનુર્વેદસ્ય સૂત્રં ચ યત્ર સૂત્રં ચ નાગરમ્ આ વિદ્યા અંતર્ગત ફીવિદ્યા અને સૈન્ય વિજ્ઞાન છે. ધનુર્વેદ એ શાસ્ત્ર છે જેમાં ધનુષ ચલાવવાની વિદ્યાનું નિરૂપણ છે. પ્રાચીનકાળમાં આ વિદ્યા ખૂબ પ્રસિદ્ધ હતી . આ વિદ્યા ભારત સિવાય પણ ફારસ,મિશ્ર ,યુનાન, રોમ જેવા દેશોમાં પણ પ્રસિદ્ધ હતી. આ વિદ્યા ના મોટા મોટા ગ્રંથ રાજા ના પુત્રો અને ક્ષત્રિય કુમારોને ભણાવવામાં આવતા હતા.વિશ્વામિત્ર કૃત,વસિષ્ઠ, જમદગ્નિ,વૈશામ્પાયન,વિક્રમદિત્ય કૃત ધનુર્વેદ પ્રસિદ્ધ છે.

ગાંધર્વવેદ:

ચાર ઉપવેદોમાંથી એક ઉપવેદ છે . ગાંધર્વવેદ સામવેદનો ઉપવેદ છે. ગાંધર્વવેદ અંતર્ગત ભારતીય સંગીત શિક્ષા, રાગ, ગાયન, સૂર,વાદ્ય યંત્ર નો સમાવેશ થાય છે. ભારતીય સંગીત ફક્ત મનોરંજન માટે નથી એ આધ્યાત્મિકતા સાથે જોડાયેલું છે. મનુષ્ય જીવનનું અંતિમ લક્ષ્ય મોક્ષ છે અને એની સાધનામાં ભારતીય સંગીત ખૂબ જ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. ભારતીય આચાર્યો દ્વારા પંચમ વેદ ગંધર્વવેદ ને કહેવામાં આવ્યું છે. ભરતમુનિ નું નાટ્યશાસ્ત્ર પ્રથમ એવો ગ્રંથ છે જેમાં નાટક, નૃત્ય, સંગીત ના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

અષ્ટાદશ વિદ્યા અંતર્ગત અઢારમી વિદ્યા અર્થશાસ્ત્ર છે. અમુક જગ્યાએ સ્થાપત્ય વેદનો પણ ઉલ્લેખ પણ મળે છે.

‘અર્થશાસ્ત્ર’

સંસ્કૃતમાં ‘અર્થશાસ્ત્ર’ શબ્દ રાજ્યશાસ્ત્રના અર્થમાં પ્રયોજાયો છે. એમાં સર્વજનની વૃત્તિરૂપ અર્થ, એટલે કે દ્રવ્યનો પુરુષાર્થ નહિ પણ રાજાની વૃત્તિરૂપ અર્થ એટલે કે પૃથ્વીના લાભ અને પાલનના ઉપાય અભિપ્રેત છે. અર્થશાસ્ત્રને લગતા ગ્રંથોમાં ‘કૌટિલીય અર્થશાસ્ત્ર’ અર્થાત્ કૌટિલ્ય-કૃત ‘અર્થશાસ્ત્ર’ સુપ્રસિદ્ધ છે. આ ગ્રંથના કર્તા કૌટિલ્ય તે મગધના પ્રસિદ્ધ નંદવંશનો ઉચ્છેદ કરાવી તેને સ્થાને ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યનો રાજવંશ સ્થાપાવનાર વિલક્ષણ પુરુષ ચાણક્ય હોવાનું મનાય છે. કૌટિલ્યે આ ગ્રંથ કેવળ મૌર્ય સમ્રાટને માર્ગદર્શન આપવા માટે લખ્યો નથી, પરંતુ સર્વસાધારણ રાજાને કેન્દ્રમાં રાખીને લખાયેલો રાજનીતિશાસ્ત્રનો અપૂર્વ ગ્રંથ છે. અમુક ગ્રંથોમાં અર્થ શાસ્ત્ર ના સ્થાને સ્થાપત્યવેદ ને ગણવામાં આવે છે.

સ્થાપત્યવેદ (શિલ્પવેદ):

સંસ્કૃતમાં કહેવાયું છે કે 'ગૃહસ્થસ્ય ક્રિયાસર્વ ન સિદ્ધયંતિ ગૃહમ વિણા.' વાસ્તુશાસ્ત્ર એ ઘર, મહેલ, મકાન અથવા મંદિર બનાવવાનું પ્રાચીન ભારતીય વિજ્ઞાન છે, જેને આધુનિક વિજ્ઞાન સ્થાપત્યનું પ્રાચીન સ્વરૂપ ગણી શકાય. આપણા રોજિંદા જીવનમાં વપરાતી વસ્તુઓને કેવી રીતે રાખવી એ પણ વાસ્તુ શબ્દ પરથી જ વાસ્તુની રચના થઈ છે. તેનો ઉપયોગ હિંદુ સ્થાપત્યમાં થાય છે. દક્ષિણ ભારતમાં વાસ્તુનો પાયો પરંપરાગત મહાન ઋષિમય માનવામાં આવે છે અને ઉત્તર ભારતમાં વિશ્વકર્માને સ્થાપક માનવામાં આવે છે.

Chapter -2

વાચિક પરંપરા

વાચિક પરંપરા અથવા મૌખિક સંસ્કૃતિ એ પરંપરા અથવા સંસ્કૃતિને સંદર્ભિત કરે છે. જે માનવ જ્ઞાનને એક પેઢીથી બીજી પીઢી માં મૌખિક રૂપે હસ્તાંતરિત થાય છે. ભારતીય સંસ્કૃતિના સિંચન માં વાચિક પરંપરાએ મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા નિભાવી છે.

વાચિક પરંપરા વંશ પરંપરાગત રીતે પેઢી દર પેઢીમાં જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, સંસ્કાર, દિનચર્યા, કળા, સાહિત્ય સિંચન કરે છે જે લેખિત રૂપે નથી પરંતુ તે આગળ અને આગળ મૌખિક અથવા લોકવારસા રૂપે સામાન્ય જન અને સમાજમાં પ્રસ્થાપિત થતું જાય છે. તેની પાછળ કોઈ એક વ્યક્તિ નું જ્ઞાન અથવા કોઈ એક વ્યક્તિને શ્રેય ના આપી શકાય એ સમગ્ર સમાજ રચના પર આધારિત છે.

ભારતીય સાહિત્યમાં સૌથી પૌરાણિક જો કોઈ સાહિત્ય ગણવામાં આવે અથવા આદર્શ સાહિત્યનો નમુનો જો કોઈ હોય તો તે વેદ ગણવામાં આવે છે. વેદને શ્રુતિ ગ્રંથ કહેવામાં આવે છે. શ્રુતિ નો અર્થ થાય છે સાંભળવું. વેદો નું સંકલન અને લખવાનું કાર્ય તો બહુ પછીથી થયું, પણ ગુરુ શિષ્ય પરંપરામાં આપણા વેદો અને અન્ય સાહિત્ય મૌખિક રૂપે સંરક્ષિત કરવામાં આવ્યા હતા.

મૌખિક પરંપરા ના ઉદાહરણ:

મૌખિક પરંપરામાં ઘણી જુદી જુદી શૈલી સમાયેલી છે. મૌખિક પરંપરા એક સાહિત્યનો જ પ્રકાર કહી શકાય મૌખિક પરંપરામાં કવિતાઓ, ગીત, કથા, વાર્તા, પ્રાર્થના, નાટક, બાળગીતો, કહાવતો, ઉખાણા, ભજન, કીર્તન, લોકવાર્તાઓ, સુભાષિત, કથા, ગાથાઓ, વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. જે લોકોના પોતાના અનુભવ, વિચાર, ભાવના, સંસ્કાર, માન્યતા, પર્યાવરણ, રીત રિવાજ, પર આધારિત હોય છે,

વાચિક પરંપરા હંમેશાથી એક પીઢી થી બીજી પેઢી વચ્ચેનું એક જોડાણ રહ્યું છે. જે નવી પેઢીને હંમેશા માર્ગદર્શન આપવા માટે તેમજ દિશા નિર્દેશ આપવા માટે લેખિત ન હોય તો પણ વર્ષો વરસ જીવિત રાખવામાં મહત્વની ભૂમિકા નિભાવી છે.

નાલંદા વિશ્વવિદ્યાલય આપણી સામે જવલંત ઉદાહરણ છે. બખ્ત્યાર ખીલજી દ્વારા નાલંદા વિશ્વવિદ્યાલય માં આશરે ૯૦ લાખ જેટલા પુસ્તકો બાળી દેવામાં આવ્યા હતા છતાં કહેવામાં આવે છે ને જ્ઞાનને ચોરી કે નષ્ટ થઈ જવા જવાનું ડર હોતું નથી. એ અનુસાર ભારતીય સંસ્કૃતિને નષ્ટ કરી દેવા માટે બાહ્ય આક્રમણો દ્વારા વર્ષો સુધી પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા ,પુસ્તકો નષ્ટ કરવામાં આવ્યા,શિલાલેખો નષ્ટ કરવામાં આવ્યા છતાં મૌખિક પરંપરાને કારણે ,વાચિક પરંપરાને કારણે ગુરુ શિષ્ય પરંપરા ને કારણે આજે પણ એ સંજોવાયેલ છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ૬૪ કળાઓનો વર્ણન આપણને મળે છે આજે આ કળાઓ નું જ્ઞાન છે તે આપણને લેખિત સ્વરૂપે સંપૂર્ણ રીતે નથી મળતું. કળા એક એવી વસ્તુ છે જે અનુભવ દ્વારા અને ગુરુ દ્વારા અથવા પરિવારમાં વંશ પરંપરાગત રીતે શીખી લેવામાં આવે છે વાચક પરંપરા નું આ ૧૬ કળાઓનું જ્ઞાન મુખ્ય ઉદાહરણ કહી શકાય જે પિતા પુત્રને શીખવે અથવા દાદી અથવા માં પોતાની પુત્રીને અથવા વહુને શીખવે જે વર્ષો સુધી એ જ રૂપમાં આગળ ને આગળ વધતું જાય છે.

આમ પણ ભારતીય સંસ્કૃતિમાં એવા ઘણા બધા ઉદાહરણ આપણને મળી રહેશે જે વાચિક પરંપરાઓ ના અંતર્ગત આવે છે. ૧૬ સંસ્કારો દરેક પરિવાર અને દરેક સ્થાને ભારત માં જોવા મળે છે પણ એ સંસ્કાર વિધિમાં નાના નાના પરંપરાગત માન્યતાઓ અથવા રિવાજો જુદા જુદા હોય છે. એ ૧૬ સંસ્કારોમાં બનાવતી વાનગીઓ, પહેરવામાં આવતા પોશાકો, ગવાતા ગીતો એને સંપન્ન કરવામાં જે વિવિધતા છે તે વાચિક પરંપરા નો જ એક ઉદાહરણ કહી શકાય.

ઘણી બધી ઉક્તિઓ અથવા કહેવતો આપણને વારેવારે સાંભળવા મળતી હોય છે જે સાંભળીને આપણે ઘણું બધું સમજી જતા હોય છે અથવા સામેવાળો શું કહેવા માંગે છે તે સમજી જતા હોય છે એની પાછળનું કારણ જ અનુભવ અને વાચિક પરંપરા છે. જેમ કે એક કહેવત છે કે- ‘દૂરના ડુંગર રળિયામણા’ હવે આ કહેવત ઘણા વર્ષો જૂની હશે અને એની પાછળ આપણને લેખક અથવા એ ક્યાં લખાયું છે તેનો કોઈ જ પ્રમાણ આપણા પાસે નથી હોતું. પણ આ એક વાક્ય ઘણું બધું સમજાવી જાય છે કે દૂરથી જે વસ્તુ દેખાય છે એના પર સો ટકા વિશ્વાસ ન કરી શકાય કારણ કે દૂરથી જે ડુંગરો દેખાય છે તે આપણને ખૂબ જ સુંદર લાગે છે પણ જો પાસે જઈને જોઈએ તો એ જ ડુંગર પ્રતિકુળતાવાળા હોય છે દૂરથી જોઈને કોઈ વસ્તુ માટે લલચાઈ ના જવું અથવા વિશ્વાસ ના કરી લેવું એ કહેવાનો આશરે છે પણ આટલી મોટી વાત સમજાવવા ઓછા શબ્દોમાં કહેવત પ્રયોગમાં આવે છે તો આ વસ્તુ અમુક શબ્દોમાં આપણે સમજી જઈએ છે તે એની પાછળ ક્યાંક ને ક્યાંક આપણા

પરિવારમાં વપરાતા શબ્દો જ હોય છે અને એમાં રહેલું ભાવનાત્મક જ્ઞાન અથવા વિચાર એ જ મહત્વનું કહી શકાય.

ઘણીવાર આપણને એવું લાગે કે આપણા વડવાઓ છે, તેમને શું જ્ઞાન છે. એ તો ક્યારેય ભણ્યા જ નથી એ તો અભણ છે. પણ એમના દ્વારા કહેવામાં આવતો ઠપકો આપણને ઘણું બધું કહી જાય છે ‘નળ ધીરે ખોલો પાણી બદલો લેવા આવશે’. અન્નને નાળામાં ના જવા દે નહીં તો નાલી નો કીડો થશે. પડ્યા પડ્યા ના ખવાય નહીં તો મગર થવાય. એવા ઘણા વાક્યો આપણને રોજિંદા જીવનમાં સાંભળવા મળે છે પણ એની પાછળ ના સંસ્કાર અથવા પર્યાવરણ વિશેની ચિંતા અથવા ઊંડા અનુભવ આપણને સરળતાથી સમજાય જાય છે.

આ રીતે વાચિક પરંપરા પુસ્તકિયા જ્ઞાન અથવા સીમિત જ્ઞાન અથવા સમય માટેના જ્ઞાન નથી. તે પૌરાણિક જ્ઞાન હોવા છતાં દર સમય અને સંજોગો અનુસાર આગળ ને આગળ વધતું જ્ઞાન છે. સરળતાપૂર્વક આગળ વધારવામાં આવે છે. રામાયણની કથાઓ અને ભાગવત કથાઓનું આયોજન આપણે ત્યાં આજે પણ થાય છે. જ્યારે તેની પુસ્તકો આપણને દરેક ભાષામાં મળી આવે છે એની પાછળનું કારણ વાચિક પરંપરા જ છે કારણ કે ગમે તેટલું પુસ્તકમાં જ્ઞાન હોય પરંતુ અમુક વ્યક્તિઓ દ્વારા કહેવામાં આવેલી બાબતો અમુક અસર કરતી હોય છે અને એ અસર સમાજમાં, વિચારોમાં સંસ્કારોમાં પરિવર્તન લાવવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા અદા કરે છે. એક જ વાક્ય હોય છે પણ એને કહેવાની રીત અને કહેવાવાળા વ્યક્તિ પર પણ આધારિત હોય છે એટલે જ વાચિક પરંપરા એટલી જ અસરકારક છે . અને આધુનિક યુગમાં પણ એ પ્રભાવશાળી છે.

Chapter -3

ભારતીય જ્ઞાન પરંપરા ની વૈશ્વિક આવશ્યકતા.

ભારતીય જ્ઞાન પરંપરા પ્રાચીન કાળથી શિક્ષા પ્રણાલી, પરંપરાઓ અને માનવતાને પ્રોત્સાહિત કરે છે. અનુંશાસન આત્મનિર્ભરતા અને બધા માટે વૈશ્વિક મૂલ્યો જેવા સન્માન પર ભાર આપે છે. વેદોમાં વિદ્યાને જ માનવતાનો શ્રેષ્ઠ આધાર માનવામાં આવ્યો છે. મૂળતઃ ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલીમાં વેદોની ફિલોસોફી અને વ્યવહારુ શિક્ષણ, કળા-કૌશલ્ય, કારીગરી, કૃષિ, આરોગ્ય, વિજ્ઞાન, સ્થાપત્ય, ખગોળ-શાસ્ત્ર જેવા અનેક વિષયોનો સમાવેશ થાય છે. જેનો અભ્યાસ આધુનિક જીવનમાં અનુકુલન સાધી એકીકરણ કરવા સાથે પરિવર્તનની દિશામાં દોરી જાય છે. તેમાં પરંપરાગત દવા, જ્યોતિષ, યોગ, ધ્યાન, યુદ્ધ કળા, સમૂહ-જીવન સહિત પેઢીઓ માંથી પસાર થતાં પ્રાચીન જ્ઞાન વિજ્ઞાનની વિશાળ શ્રેણીનો સમાવેશ થાય છે. જે ભારતીય સંસ્કૃતિ અને ઇતિહાસમાં મહત્વની ભૂમિકા ધરાવે છે. આ બધાના મુખ્ય સ્તંભોમાં વૈદિક સાહિત્ય છે. જે ભારતીય સંસ્કૃતિ અને આધ્યાત્મિકતા નો સમાવેશ થાય છે. વૈદિક સાહિત્ય દર્શનીક ઉપદેશો, નૈતિક સિદ્ધાંતો અને વ્યવહારો શાળપણ તેમજ પ્રાચીન ભારતની ઊંડી સમજણ અને જ્ઞાનની આંતર દ્રષ્ટિ આપીને સાહિત્ય, કલા, સંગીત સ્થાપત્ય અને શાસન સાહિત્યના વિવિધ ક્ષેત્રે પ્રભાવિત કર્યા છે જે હજારો વર્ષોથી ભારતીય જીવન શૈલીને આકાર આપી રહ્યા છે.

આજે શારીરિક માનસિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતીમાં યોગ અને ધ્યાનની ભૂમિકા વૈશ્વિક સ્તરે ઓળખાય છે. ભારતીય શબ્દ દર્શન આત્મ નિરીક્ષણનો અનોખો પરિપેક્ષ રજૂ કરે છે. ન્યાય ફિલોસોફી તર્ક અને જ્ઞાન શાસ્ત્ર પર કેન્દ્રિત કરે છે. જ્યારે વૈશેષિક ફિલોસોફી અને તેમના સંયોજનના વિશ્લેષણ દ્વારા પ્રકૃતિ વાસ્તવિકતા ની શોધ કરે છે. સંખ્યા, યોગ, મિમાંસા અને વેદાંત ફિલોસોફી એમ ગહન ફિલોસોફી નો પાયો નાખ્યો.

આર્યભટ્ટ અને બ્રહ્મ ગુપ્ત જેવા પ્રાચીન ભારતીય ગણિતશાસ્ત્રીએ અંકગણિત બીજ ગણિત અને ભૂમિતિમાં મહત્વપૂર્ણ શોધ કરી હતી. સૂર્યમંડળના સૂર્ય કેન્દ્રીય મંડળનું આર્યભટ્ટ નું જ્ઞાન સમય કરતા.

* વૈશ્વિક સમસ્યાઓ

* કુટુંબ વિચ્છેદ

- * આતંકવાદ
- * વૈશ્વિક મહામારી
- * પ્રદૂષણ
- * ભ્રષ્ટાચાર
- * ઝલોબલ વોર્મિંગ
- * ગરીબી
- * માનસિક તણાવ

૨૧ મી સદી એટલે આધુનિકતાની સદી ૨૧ મી સદી આધુનિકતાની સદી એટલે વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી જે ગતિએ વિશ્વ આગળ વધે છે તે રીતે ચોક્કસ વિકાસ તો થયો જ છે પરંતુ ભૌતિક સુવિધાઓની સાથે કેટલીક સમસ્યાઓ પણ ઉદભવી છે જો આ સમસ્યાઓનો યોગ્ય ઉકેલ ન આવ્યો તો વિકાસ ધીમે પડશે. મનુષ્યની મૂળ ખોજ શાંતિ માટેની છે જે તેને આ સમસ્યાઓને કારણે ક્યાંય મળશે નહીં.

* કુટુંબ વિચ્છેદ

ભારતીય પરંપરામાં કુટુંબજ એક માનવતા માં આવે છે જેમાં વ્યક્તિગત કે અલગ થવાની ભાવના વિકસિત નથી. જેમાં એક વ્યક્તિ કેન્દ્રિત વિચાર નથી પરંતુ કુટુંબનો હિત સમાજનો હિત રાષ્ટ્રહિત અને વિશ્વનો હિતની દ્રષ્ટિ નો વિચાર છે અને આ જ વિચારથી ભારતીય દૃષ્ટિ અન્યથી અલગ અને શ્રેષ્ઠ છે.

આખા વિશ્વને એક કુટુંબ તરીકે જુએ છે ભારતના નાગરિકોને પોતાનો જ પરિવાર ભાઈ બહેન ની દ્રષ્ટિએ જુએ છે.

* આતંકવાદ

સમગ્ર વિશ્વને યજવતી સૌથી મોટી સમસ્યા આતંકવાદ છે અમેરિકાના વર્લ્ડ ટ્રેડ સેન્ટર ઉપરનો હુમલો એ સમગ્ર વિશ્વ પરનો હુમલો કહેવાય. ભારતમાં મુંબઈની તાજ હોટલ સંસદ ભવન તથા ગુજરાતના અક્ષરધામ મંદિરમાં થયેલ હુમલાએ ભારત ને હતપ્રણ કરી નાખ્યું છે.

વિશ્વ આજે અનેક સરહદોમાં વહેંચાયેલું છે ધર્મ અને સંસ્કૃતિ વિવિધ ભાગલાઓમાં વહેંચાતા આતંકવાદ જેવા દૂષણ ફેલાયા છે. ભારતીય શ્રુતિ અને સ્મૃતિ ગ્રંથોમાં ધર્મના 10 લક્ષણો ધૃતિ ક્ષમા દયા અસ્તેય ઇન્દ્રિય મિત્ર બુદ્ધિ વિદ્યા સત્યકૃત સોચ વગેરે ધર્મના લક્ષણોનો પાલન કરવાથી વાસુદેવ કુટુંબકમની ભાવના કેળવાય છે. બુદ્ધિ સ્થિર થાય અને કોઈ વ્યક્તિ કે ધર્મ પ્રત્યે કુવિચાર દ્વેષ કે હિંસા ઉદ્ભવ થશે નહીં.

* માનસિક તણાવ

મૂળભૂત જ્ઞાન અને શિક્ષા પ્રણાલી એ નિસર્ગ અને સ્વાસ્થ્યને અનુલક્ષીને તૈયાર કરવામાં આવેલી હતી. જેનું લક્ષ્ય સ્વસ્થ સુધડ સંસ્કારી અને વિધવતા ભર્યો સમાજ પેદા કરવાનો હતો. જેમાં વ્યક્તિ એક સમૂહનો અંશ અને વ્યક્તિગત વિકાસ કરે અને રાજ્યના વિકાસમાં યોગદાન આપે જેમાં ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ આ ચાર મહત્વના બિંદુઓ હતા. સરવાળે વ્યક્તિ શરીર અને મનથી સ્વસ્થ રહીને વિકાસ સાંધી શકતો. તેની સામે સંસ્કૃતિ સાવ સ્વ કેન્દ્રિત અને સ્વ વિકાસને લક્ષમાં રાખી શિક્ષણ આપે છે. સરવાડે પશ્ચિમી આર્થિક રીતે વિકાસ ખૂબ ઝડપથી થયો છે પરંતુ માનસિક રીતે વ્યક્તિ અને એકલવાયો થતો જાય છે વ્યક્તિ પાસે બધું જ હોવા છતાં પણ આ જે વ્યક્તિ તેનાથી ખુશ નથી. કારણ કે વ્યક્તિ પરિસ્થિતિનો સામનો કરી શકતો નથી તેના ઉકેલ માટે ભારતીય પરંપરામાં યોગ દર્શન સૌથી ઉપયોગી શાસ્ત્ર છે. જેમાં અષ્ટ યંગ યોગ દ્વારા માનસિક તથા શારીરિક તંદુરસ્તી સાથે જીવનની દરેક પ્રતિકૂળ તથા અનુકૂળ પરિસ્થિતિનો સામનો કરી અને મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

* પ્રદૂષણ (ગ્લોબલ વોર્મિંગ)

વર્તમાને યુગની સૌથી મોટી સમસ્યાઓ માની એક સમસ્યા પર્યાવરણ અને પ્રદૂષણ છે આ માટે પ્રમુખ રીતે બેફામ ઔદ્યોગિકરણ તેમજ શહેરીકરણ અને આફત વસ્તી વધારો જવાબદાર છે શહેરો ભણી ગ્રામીણ લોકો ની આંધળી દોળ અતિમાત્રામાં ઔદ્યોગિકરણ ના પ્રતાપે હવા, પાણી, તથા જમીન પરના પ્રદૂષણની માત્રા ભયાનક હદ વટાવી ચુકી છે. જેનાં પરિણામે માનવ જીવન પર આરોગ્યનો ગંભીર સંકટ હવાનું પ્રદૂષણ અને પીવાના પાણીની સમસ્યાએ માઝા મૂકે છે માનવ જીવન અને કુદરત વચ્ચે ભારે અસંતુલન ની પરિસ્થિતિ સર્જાય છે સરવાળે અનેક પર્યાવરણીય પ્રશ્ન તથા આરોગ્ય વિષયક પ્રશ્નો ઉભા થયા છે આ ગંભીર સંકટો એ માનવ જીવન સમક્ષ અનેક પ્રશ્નો પેદા કર્યા છે.

* મોંઘવારી

વૈદિક કાળમાં ભારત વર્ષ એટલું સમૃદ્ધ હતું કે ઘરોમાં અનાજના કોઠાર હતા શાક ફળો ભરપૂર માત્રામાં ઉગતા એમ કહેવાય છે કે દૂધ-ધીની નદીઓ વહેતી પ્રજા મહેનત કચ્છ હતી સરવાડે સૌનું જીવન ખુશી આનંદથી ભરપૂર હતું તેની સામે જગત દરેક વસ્તુનો વેપાર લક્ષી વિસ્તરણ કર્યું આથી બજારમાં મોંઘવારી અસ્થિરતા અને અસમતુલા કુલ ફાલ્યા અને વ્યક્તિગત માત્ર પોતાની જાતને જ કેન્દ્રમાં રાખીને જીવવા લાગ્યો જેમાં વધુને વધુ ધન સંપાદન મહત્વનું રહ્યું.

આમ પારર્યાત્ય વ્યવસ્થાની સામે વૈદિક ભારતીય વ્યવસ્થા વધુ વ્યવહારો ઉદાહરણ અને સામૂહિક પ્રગતિ લાવનારી સાબિત થઈ છે.

* વૈશ્વિક સમસ્યાને ઉકેલ

ભૌતિક સુખોની પ્રાપ્તિ માટે દોડતો માનવી જીવનની ખરી વાસ્તવિકતાઓથી વિમુક્ત થયો છે અને માત્ર સફળતાને જ લક્ષ્યમાની નૈતિક મૂલ્યોને વિસરીને મનથી વધુ દુઃખી અને વિક્ષુબ્ધ બન્યો છે. અને નેસર્ગિક જીવન અને મનની શાંતિને ભૂલી ગયો છે. યાશ્ચાત્ય.... શિક્ષણ તેને એક "બાબુ - કલ્ચર" નો કિસ્સો બનાવી દીધો છે જ્યારે ભારતીય જ્ઞાન પ્રણાલી એક સ્વાસ્થ્ય જીવન શાંતિ ભર્યું જીવન અને સફળ જીવન આપતું સિધુ થયેલી શિક્ષણ પરંપરા છે જે યાશ્ચાત્ય શિક્ષણ કરતાં લાખ દરજ્જે સારી છે જેનો એહસાસ કમશ: સૌને થવા લાગ્યો છે.

Chapter -4

ભારતીય જ્ઞાન પરંપરા હાસનાં કારણો અને પુર્નજાગરણ

વિદેશી આક્રમણોથી ઉદ્ભવેલ અસ્થિતા ૧.૪.૧

જે સમયે મગધના સામ્રાજ્યના નેતૃત્વમાં પૂર્વી ભારતમાં એકીકરણનો દોર ચાલી રહ્યો હતો. લગભગ એ સમયે પશ્ચિમ ભારતમાં વિકેન્દ્રીકરણ અને રાજકીય અસ્થિરતા ચરમસીમાં પર હતા. દરેક નાના નાના રાજ્યો પોતાની સ્વતંત્રતા જાળવી રાખવા આતુર હતા. આમા બધા રાજ્યો વચ્ચે આપસમાં નાના મોટા સંઘર્ષ થતા હતા. તે સમયે એવું કોઈ શક્તિશાળી રાજ્ય કે રાજા ન હતા. જેમના પ્રભાવથી રાજનૈતિક એકતા સ્થાપવામાં સફળતા મળે. આ રાજનૈતિક દૂરબળતાને કારણે વિદેશી આક્રમણકારીઓને પોતાના પ્રતિ આકર્ષ્યા જેનાથી પ્રેરાઈને વિદેશી આક્રમણકારો ભારતવર્ષ ભણી આગેફ્ય કરી.

જેમાં મુખ્યત્વે નીચે દર્શાવેલ રાજ્યો, જાતિઓ, ટોળીઓ, ધર્મના આક્રમણકારોએ ભારત પર આક્રમણો કર્યા.

શક, હણ, કુષાણ, ગ્રીક, મુઘલ, તુર્ક, પઠાણ, અંગ્રેજો, પોર્ટુગીઝ, ડચ.

વિદેશી આક્રાંતાઓ કરેલા આક્રમણો

ભારત તરફ દ્રષ્ટી કરી વિદેશી આક્રાંતાઓ દ્વારા કરાયેલા આક્રમણોનો પ્રમુખ ઉદ્દેશ્ય અહીંના સમૃદ્ધ ધન ભંડારો, ધાતુઓ તથા ખનીજના ભંડારો હતા. ભારતીય પ્રજા પ્રમાણમાં શાંત, સહિષ્ણુ, ભોળી અને સહઅસ્તિત્વમાં માનતી ઉદાર પ્રકૃતિની પ્રજા હતી. ભારત વર્ષની પ્રજા હંમેશા વસુધૈવ કુટુંબકમની ભાવના સાથે મહેમાનને આવકારવા વાળી પ્રજા હતી. જેનો સ્વભાવ બિનઆક્રમણકારી તથા ધર્મભીરુતાનો હતો. જેના પરિણામે વિદેશી આક્રમણકારોને ધર્મ જનુન અને તલવારના જોરે પ્રદેશો જીતવા આસાન બન્યા.

ભારત વર્ષ પર થયેલા વિદેશી આક્રાંતાઓમાં મુઘલીયા શાસકોએ સૌથી વધુ વર્ષ અતિક્રમણ કર્યું. ઇસ્લામિક આક્રાંતાઓ સૌપ્રથમ બાબરથી લઈને બહાદુર શાહ જફર સુધીના

શાસકોનો આતંક અને ખૌફ સૌકાઓ સુધી રહ્યો. આ દરમિયાન તેઓએ ભારતીય સંસ્કૃતિના પાયા સમાન મંદિરોને નિશાના બનાવ્યા.

સાથે સાથે આક્રમણખોરોએ તલવારના જોરે ઇસ્લામનો ફેલાવો તથા ધર્માતરણ કર્યા. તદુપરાંત તેઓનું અન્ય પ્રમુખ નિશાન ભવ્ય ભારતીય વૈદિક સંસ્કૃતિ અને તેની શિક્ષા પ્રણાલી લક્ષ્ય હતા. વિશ્વભરમાં જેની નામના હતી તેવી તક્ષશિલા અને નાલંદા જેવી વૈશ્વિક વિશ્વ વિદ્યાલયો ધ્વંસ કર્યા. અને ભારતીય સંસ્કૃતિના વારસા સમાન દુર્લભ ધર્મગ્રંથો અને જ્ઞાન ગ્રંથોનો નાશ કર્યો અને ભારતીય શિક્ષા પ્રણાલીની શાન એવા ગુરુકુળ શિક્ષા પ્રણાલીને નષ્ટ કરવા કમર કસી. હિન્દુ ધર્મ સ્થળોની મુલાકાત લેતી ધાર્મિક પ્રજાને સ્થળો પર જજિયા વેરા જેવી કરપ્રથા નાખીને ધ્વંસ કરી.

આમ, વિદેશી આક્રમણકારોએ વૈદિક ભારતીય સંસ્કૃતિને પોતાનું નિમ્ન સ્તરના હેતુઓ સર કરવા ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક, સામાજિક, શૈક્ષણિક તથા સાંસ્કૃતિક રીતે તેના બધા જ પાસાઓ પર આક્રમણ કરીને ખૂબ જ નુકસાન પહોંચાડ્યું હતું.

ભારતીય જ્ઞાન પરંપરામાં મંદિરો જ્ઞાન કેન્દ્રની ભૂમિકા ભજવતા હતા, તે ધ્વસ્ત થવાથી જ્ઞાન પરંપરા પર નકારાત્મક અસર થઈ. નાલંદાની પ્રસિદ્ધ લાઇબ્રેરી જેમાં ૮૦ લાખ કરતા વધુ પુસ્તકો હતી. તે બળીને ખાખ થઈ જેથી જ્ઞાન પરંપરાને ખુબ મોટું નુકસાન થયું.

અંગ્રેજો દ્વારા બિનઔદ્યોગિકરણ ૧.૪.૨.

ઈસ્લામિક આક્રાંતાઓના ભારત વર્ષ પર કરેલ દુશાસન દરમિયાન જ ભારત વર્ષમાં અંગ્રેજોનું આગમન થયું વેપાર ધંધાના બહાને આવેલા અંગ્રેજોએ ભારત વર્ષને લગભગ ૨૫૦ વર્ષ ગુલામ બનાવ્યા.

ઈ.સ. ૧૭૦૦ માં ભારત વર્ષનું અર્થવ્યવસ્થા દુનિયામાં ૨૭% હતી જે સમગ્ર યુરોપિય ખંડ ની અર્થવ્યવસ્થાથી વધારે હતી. જે ૨૫૦ વર્ષની ગુલામી પછી ભારતીય અર્થવ્યવસ્થા ૩% કરતાં પણ ઓછી રહી ગઈ.

૧૭મી સદીમાં મોગલીયા શાસકોના વળતા પાણી થતા ગયા અને જેનો લાભ અંગ્રેજોએ લીધો. અંગ્રેજોએ ભારતને ચતુરાઈ અને આયોજનપૂર્વક ભારતનું શોષણ કર્યું. તેમની માટે ભારત એ સોનાની ખાણ હતી. આ સમયગાળામાં ભારત textiles, gems, and Jewelry production, ધાતુનો (સોનું, ચાંદી,લોખંડ,જસત, તાંબુ) ખુબ મોટો ઉત્પાદક દેશ હતો. ખાસ કરીને textiles અને લોખંડ ઉત્પાદન ક્ષેત્રે ભારત વિશ્વમાં અવ્વલ દરજ્જાના સ્થાને હતું. ભારતનું કાપડ ઉત્પાદન ઉત્કૃષ્ટ કક્ષાના બનાવટના હતા. જે બ્રિટન સહિત વિશ્વને પ્રજાને ખૂબ ગમતા તેવી જ રીતે કાચા iron ore ની નિકાસ બ્રિટનમાં કરી ત્યાંથી મશીનરી બનાવી બ્રિટન ખૂબ કમાતું આવું જ Jewelry અને Stone ના ક્ષેત્રે ભારતનો ડંકો હતો. ભારતનો જહાજ ઉત્પાદક ઉદ્યોગ વિશાખાપટ્ટનમ તથા બંગાળમાં ખુબ ખીલ્યો હતો. જ્યાં બનેલા જહાજો વિશ્વમાં પ્રથમ દરજ્જાનાં હતા. બંગાળ વિશાખાપટ્ટનમ સુરત દેશના પ્રમુખ નિકાસ કેન્દ્રો હતા. ક્યાં ૮૪ દેશોના જહાજોના વાવટા ફરકતા હતા. અહીંથી વિશ્વભરમાં અનેક ચીજ વસ્તુઓ નિકાસ થતી ભારતના વેપારીઓનો નિકાસ વેપાર વિશ્વભરમાં ફેલાયેલો હતો. તેમજ ભારતીય વેપારીઓ સ્વયં મોટા ઉદ્યોગ સાહસિકો અને financier હતા જે પાસે ધંધાની પકડ હતી. પોતાના હાથમાં ઉદ્યોગ ધંધાની કમાન લેવા માટે બ્રિટિશરોએ ભારતીય કાપડ તથા અન્ય સામગ્રીઓ ભારે કરવેરા લાધ્યા. તથા નિયંત્રણો મૂક્યા અને ઇંગ્લેન્ડમાં બનતા ઉત્પાદનો કે જે ભારતીય માલની તીવ્ર સ્પર્ધા અનુભવતા હતા તેની સામે આકરા કરવેરાઓનો શસ્ત્ર વિંઝ્યો.

આ સમયે ભારતીય કૃષિ ઉત્પાદનો અને કૃષિ વ્યવસાય ખૂબ જ સમૃદ્ધ હતા. જે મોટો Supply દેશ વિદેશમાં કરતા આની સામે બ્રિટિશરોએ આકરા કરવેરા લાધ્યા અને ખેડૂતો પાસે ખૂબ

ત્રાસપૂર્વક વેરાની વસુલાત કરવા લાગ્યા. જેના પગલે ભારતીય ખેડૂતો કર્જાનાં બોજ હેઠળ દબાવા લાગ્યા અને પોતાના સંતાનોને વેચવા મજબૂર બન્યા.

એકંદરે બ્રિટિશરો મુખ્ય લક્ષ્ય ભારતીય કુદરતી સંસાધનો ઉપર કબજો જમાવવો, વિશાળ ભારતીય બજારોમાં પોતાના ઉત્પાદનો વેચવા, ભારતમાંથી જંગી માત્રામાં **Revenue - Tax** ઉઘરાવવો તેમજ લાખોની સંખ્યામાં ભારતમાં કામ કરતા બ્રિટિશ કર્મચારીઓના પગાર તથા અન્ય ખર્ચાઓના બોજ ભારત પર નાખ્યો, આમ ચોતરફ લૂંટનું સામ્રાજ્ય બ્રિટિશરો દ્વારા ભારતમાં ફેલાવવામાં આવ્યું. જે ૧૯૪૦ ના દાયકા સુધી ચાલ્યો.